

VAN RANDWIJK LEZING 2016

**HOOP OP EEN NIEUWE
EN BETERE WERELD**

door: Prof. Dr. E. Hirsch Ballin

CULTUURWERF

Hoop geven op een nieuwe en betere wereld

Daags na de herdenking van hen die zijn gevallen, gesneuveld en vermoord in de jaren 1940-1945 richten we onze aandacht op een man die de gevaren van een verzetsman heeft getrotseerd en overleefd: Henk van Randwijk (1909-1966).¹ Tot zijn dood aan toe bleef Van Randwijk betrokken bij politiek en samenleving, bezorgd, somber vaak, maar zonder ooit zijn idealen op te geven. Hij was tijdens de Bezetting een drager van hoop, tegen de stroom in. Onder andere in het clandestiene blad *Vrij Nederland* en in het Nieuw Geuzenliedboek inspireerde hij mensen die opkwamen voor vrijheid en rechtvaardigheid. De groep die *Vrij Nederland* maakte moest veel meer doen dan wat een redactie in vredetijd doet. Zij moest zelf zorgen voor de aanvoerkanalen van berichten uit de samenleving, met geheime zenders werken, militaire gegevens verzamelen en een netwerk van verspreiders in stand houden. De *Vrij Nederland*-groep was voor de regering in ballingschap een belangrijke informatiebron, al kreeg ze weinig informatie terug. Maar het clandestiene *Vrij Nederland*, sinds 1941 onder leiding van Van Randwijk, was ook een broedplaats van gedachten over de toekomst na de bevrijding. Daarnaast werd al uitgezien sinds Hitler in 1942 in het defensief was gedrongen, maar de bezetting duurde nog tot 5 mei 1945, terwijl de deportaties voortgingen en het lijden toenam.

Vrij Nederland kwam voort uit het protestants-christelijk verzet, maar unisono antirevolutionair was het niet. Van Randwijk dacht vooruit, over een Nederland dat na de bevrijding werkelijk vrij zou zijn zonder terug te vallen in de oude patronen. De vernieuwing moest uit christelijke en humanistische hoek worden geïnspireerd; sociale rechtvaardigheid moest een publieke verantwoordelijkheid worden. Van Randwijk was bitter over de lauwen, die wel op bevrijding hoopten maar er geen hand voor uitstaken: "Daar zijn duizenden die niet wakker geschud zijn door de doodsklokken van deze tijd. Zij worden nauwelijks beroerd door wat er om hen heen gebeurt. [...] Hun leven is door de voorspoed waaraan zij gewend waren, zo door en door verburgerlijkt, dat zij voor geen diepere gevoelens van gezamenlijkheid meer vatbaar zijn."²

Van Randwijk bood daadwerkelijk hulp aan Joodse onderduikers en ontwikkelde ideeën over de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Later zei hij dat er "in de oorlog bij miljoenen de hoop [leefde] op een nieuwe en betere wereld". Dat was onmiskenbaar zijn drijfveer. Dat die hoop al enkele jaren later vervlogen was, weet hij aan "de naoorlogse politiek": "Waarlijk, er wás in de oorlog bij miljoenen de hoop op een nieuwe en betere wereld. Niet sterk genoeg, voor mijn part! Omgevormd, zo u wilt! Maar de hoop wás er. De nieuwe wereld is niet gekomen, en daarmee is het vonnis over de naoorlogse politiek geveld."³

Als christen ter linkerzijde bleef Van Randwijk na de bevrijding kritisch tegenover wie dan ook. Hij ijverde voor de Indonesische onafhankelijkheid en kritiseerde politieke en kerkelijke geestverwanten. In her decennium van wederopbouw na de oorlog betoogde hij – aldus zijn biografen Mulder en Koedijk – "[t]elkens weer [...] dat het communisme weliswaar verwerpelijk was, maar dat het Westen er geen gemeenschappelijke visie van gelijke draagwijdte tegenover kon stellen. Volgens hem gleed Europa af naar een plat, dom materialisme zonder menselijke solidariteit."⁴ Die woorden hebben een bijzondere actualiteit, nu velen zich de vraag stellen hoe we hoop levend kunnen houden terwijl we mensonterend geweld en ideologische conflicten om ons heen zien. Europa lijkt inderdaad door de zelfgenoegzaamheid waar Van Randwijk over klaagde, machteloos overgeleverd te zijn aan onzekerheden en onveiligheden. Of zijn er toch ankerplaatsen voor hoop te midden van deze turbulenties?

Die vraag heeft mij ook beziggehouden in de afgelopen week in boekvorm verschenen essays over andere mensen die ten tijde van de bezetting trouw bleven aan bedreigde medemensen en hun idealen tot het uiterste verdedigden: de waakzame pater Titus Brandsma, de naar Nederland verbannen strijdbare Surinamer Anton de Kom, de ontslagen Joodse president van de Hoge Raad Mr. L.E. Visser.⁵ Zij hebben de bezetting niet overleefd, net als al die anderen die wij gisteravond hebben herdacht. Henk van Randwijk heeft het dodelijk gevaar ook van nabij gezien, maar eraan weten te ontkomen en de samenleving nog ruim twintig

---

¹ G. Mulder en P. Koedijk, *H.M. van Randwijk – Een biografie*, Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar / Uitgeverij Raamgracht 1988; L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 5, tweede helft, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1974, pp. 807-817. 2 Geciteerd door De Jong, a.w., p. 813.*

² Geciteerd door De Jong, a.w., p. 813.

³ H.M. van Randwijk, *Onderdrukking en verzet IV*.

⁴ A.w., p. 636.

⁵ E. Hirsch Ballin, *Tegen de stroom – Over mensen en ideeën die hoop geven in benarde tijden*, Amsterdam: Querido 2016.

jaar als kritische burger kunnen bevragen en aanmoedigen. Wat zou hij ons nu, weer dertig jaar later willen zeggen en willen vragen?

Die vraag kan ik natuurlijk niet beantwoorden. Maar ik vind wel herkenningpunten in zijn kritisch christen-zijn en zijn openheid voor de wereld om ons heen. Ik vermoed dat hij ook nu wrevelig zou kijken naar de neiging onder christelijke en post-christelijke medeburgers om zich in kleinburgerlijke zelfgenoegzaamheid terug te trekken. Misschien zou hij zich, als protestant, wel laten inspireren door het optreden van paus Franciscus, en misschien zou hij zich erover verbazen dat deze nieuwe drager van christelijk-sociaal engagement in de nationale politiek maar weinig gehoor vindt als het gaat om zorg voor vluchtelingen. Misschien zou hij aan de andere kant opmerken dat aan de basis – onder vrijwilligersgroepen en bij gemeentebesturen – die zorg en aandacht er gelukkig vaak wel is.

We kunnen het Van Randwijk niet meer vragen. Laten we dat wat hij zei over het ontbreken van een eigen, overtuigend Europees verhaal in de confrontatie met het communistische machtsblok dus maar als een vraag aan ons beschouwen. Die vraag is alleen maar nijpender geworden nu dat machtsblok er niet meer is. Zolang dat er was, konden we een substituut-identiteit ontlenen aan de afwijzing van hun systeem. Maar die mogelijkheid is in 1989 weggevallen.

Steeds meer wordt de “nationale” identiteit naar voren gehaald als een nieuw, dragend narratief voor politiek en samenleving. Is dat ons nieuwe of herontdekte richtpunt? Daarvan moet allereerst worden gezegd dat het besef van een nationaal “demos”, een gemeenschap in constitutionele zin die de politiek draagt en legitimeert, nooit weg is geweest. Dat is eigen aan een demo-cratie. De preambule van de verdragen waarop de Europese Unie berust, spreken van “een steeds hechter verbond van de volkeren van Europa”, volkeren in het meervoud. Mijn Grieks-Franse collega Kalypso Nikolaidis ziet daarom de Europese Unie als een “demoi-cratie”, demos dus in het meervoud. Zulke demoi sluiten zich niet voor elkaar af.

Maar minstens zo duidelijk is dat een nieuw nationalisme op de loer ligt, waarin de tot onderscheidende “tradities” herleide eigenheid de maat van alle dingen wordt. De eigen geschiedenis – de Nederlandse bijvoorbeeld – wordt tot een soort nieuwe heilsgeschiedenis gemaakt, zonder te onderkennen dat ook dit land niet alleen maar mooie en goede dingen heeft voortgebracht; in Vlissingen en Middelburg zijn we ons ervan bewust dat vanuit deze steden intensief de slavenhandel is beoefend, wereldwijd in de top 10% van vertrekpunten.⁶ Alleen al daarom is het problematisch een retrospectief bepaalde identiteit tot toetssteen te maken voor het accepteren van immigranten als medeburgers. Dat is niet alleen benauwend, maar leidt – zoals de ervaring helaas leert – tot een mentaal isolement en een groeiende onverdraagzaamheid ten opzichte van degenen die als “vreemden” worden beschouwd.

Het is echter een ander verhaal als we de identiteit van de Nederlandse demos op een naar de toekomst open manier zouden kunnen omschrijven, een prospectieve identiteit. Daarin wordt onderkend dat integratie van vluchtelingen en andere migranten veranderingen in de Nederlandse samenleving meebrengt – veranderingen die kunnen, maar dan ook moeten beantwoorden aan de funderende waarden van onze constitutie. Wat wij nu kennen als de Nederlandse cultuur is niet alleen het werk van de Germaanse stammen die zich hier vele eeuwen geleden hebben gevestigd en de Kelten hebben verdreven of onderworpen, maar ook van de Sefardische Joden, Hugenoten en Westfaalse marskramers, de Molukkers, Surinamers en Antillianen die hier zijn gekomen uit onze vroegere koloniën, de Joodse vluchtelingen uit Nazi-Duitsland, de Mediterrane gastarbeiders uit Marokko en Turkije, de vluchtelingen uit het vroegere Joegoslavië en hun aller nazaten, die wij ook zelf zijn, naar lijf of geest, of allebei, ook u en ik. Zeker, dat kan met wrijvingen gepaard gaan en hangt af van de wederzijdse aanvaarde principes van respectvol samenleven. Maar laten we niet vergeten dat Erasmus, Rembrandt en Spinoza – drie mensen die we mogen rekenen tot de grootste erflaters van de Nederlandse beschaving – de telgen waren van intensieve culturele interactie in Europa. En als wij ergens trots op willen zijn, laten we dan bedenken dat Tobias Asser en Vincent van Gogh een authentiek Nederlandse openheid in hun werk als jurist-diplomaat en kunstschilder de wereld over brachten. Of laten we denken aan Anne Frank, als jong Joods Duits meisje naar Nederland gekomen, die – al was zij “statenloos” – tot het moment waarop de schuilplaats van haar gezin werd verraden hoop koesterde op een bevrijd Nederland waarin mensen ongeacht hun ras of religie zouden worden gerespecteerd. Haar verhaal inspireert wereldwijd mensen, dag in dag uit.

Maar het gaat niet alleen over zulke mensen van wereldfaam. Op de zondag waarop ik de laatste hand legde aan deze lezing, zond de VPRO in het televisieprogramma “Vrije geluiden” een optreden uit van de in

---

⁶ Wolfgang Reinhard, *Die Unterwerfung der Welt: Globalgeschichte der europäischen Expansion 1415-2015*, München: Beck 2016, p. 470.

1978 in Sarajevo geboren musicus Damir Imamović. Hij componeert, zingt en speelt in een melancholische stijl die “sevda” heet. In de uitzending vertelt hij hoe die stijl in Turkije wordt beluisterd als westers, maar met oosterse invloeden, en in het westen als oosters, maar met westerse invloeden. En dat klopt, zegt hij, want Bosnië-Herzegovina stond tot 1878 onder Ottomaans bestuur, en sevda is een woord dat uit de Turkse taal komt, en liefde, passie betekent. Ieder van ons kan deel uitmaken van zo’n interactie met de ander, zonder dat wij haar of hem vragen de eigen veelvormige identiteit te beknootten of om te katten.

Kunnen wij uit zulke persoonlijke verhalen de inspiratie putten voor het “grote” verhaal waar Van Randwijk naar vroeg, een voor Nederland inspirerend narratief? Ik hoop het, het moet kunnen; en het kan dus ook als we willen. Maar we moeten dan wel – nuchter als we in deze contreien beweerdelijk zijn – onder ogen zien wat de Nederlandse demos nu in de weg zit om met een open geest zichzelf te zijn. Dat vergt aandacht en geduld. Juist dat geduld wordt allerwegen op de proef gesteld nu de veranderingen zo snel gaan, op allerlei terrein. Het religieuze landschap van Nederland is in enkele decennia bijna onherkenbaar veranderd, zowel qua spreiding als qua inhoud van het geloof. De industriële productie is naar andere landen verplaatst en voor zover hier nog aanwezig op andere producten en productiewijzen overgegaan. De bevolking als geheel groeit, maar in sommige regio’s krimpt ze, vooral door het vertrek van jongere mensen naar de verstedelijkte delen van het land. De technische ontwikkeling maakt het niet alleen mogelijk sneller en intenser contacten te onderhouden en teksten, beelden en geluiden real time grote afstanden te overbruggen, maar ook om onszelf fysiek sneller en verder te verplaatsen. Daarvan gaat een eigen dynamiek uit die tot een steeds hoger tempo dwingt. De Duitse socioloog Hartmut Rosa heeft geschreven over versnelling als kenmerkende en dominante verandering in onze tijd.⁷ Verschillen in aansluiting bij dat verhoogde tempo leiden tot gevoelens van vervreemding. Een andere socioloog, Gunter Weidenhaus, heeft laten zien dat de ervaring van mensen van tijd en ruimte meer en meer uiteen is gaan lopen.⁸ Eeuwenlang volgde het leven voor de meeste mensen in Europa een min of meer continue lijn, en verruimde zich hun actieradius gedurende hun leven of over de generaties heen in concentrische cirkels. (Weidenhaus noemt dat een concentrisch-lineaire biografie.) Jan is bakker in Veere, nadat hij van zijn vader het bakken heeft geleerd, en verruimt geleidelijk de klantenkring voor de bakkerij tot Walcheren aan toe. Meer en meer speelt het leven van mensen zich echter af in netwerken met mensen en organisaties zowel dichtbij als verder weg. Hun leven omvat verschillende episodes, mogelijk in verschillende stedelijke omgevingen. Gedurende een aantal jaren bakt Piet in Goes, tot het moment gekomen is om een cateringbedrijf te beginnen op een industrieterrein bij Terneuzen met klanten van over de grens en nog weer later in de stad, in een ander land misschien, een restaurantje te beginnen met Zeeuwse gerechten als – daar exotische – specialiteit. (Weidenhaus noemt dat de netwerkvormige-episodische biografie.) Vluchtelingen hebben noodgedwongen een levensloop in verschillende episodes op verschillende plaatsen, onze veelgeprezen internationale ondernemers hebben zo’n levensloop als gelukzoekers uit vrije wil.

Niet iedereen ervaart die veranderingen op dezelfde manier. We hebben ook geen enkele reden om het leven van Jan of dat van Piet deugdzamer te noemen. Wat we wel kunnen begrijpen is dat Jan meer houvast vindt in de nationale staat, met ingewikkelde E-nummers als meest tastbare ervaring van de Europese Unie, terwijl voor Piet het vrij verkeer van personen, goederen en diensten nieuwe perspectieven heeft geopend. Wat voor de een vervreemdend werkt, verruimt voor de ander de horizon.

Dat heeft gevolgen voor de politiek. Vervreemding vermindert de positieve betrokkenheid, asymmetrische vervreemding – die ik zonet verpersoonlijkte met de verschillen tussen Jan en Piet – vergroot het risico van maatschappelijke dissonantie. Dat wordt versterkt door het wegvallen van een echt gezamenlijke communicatie. De kranten en massamedia richten zich nu al op uiteenlopende verwachtingen en gevoelens, al naar gelang hun doelgroep, en versterken de emotionele verschillen. Sociale cohesie en solidariteit worden daardoor onder druk gezet. Dat maakt het voor degenen die in de samenleving nog geen gevestigde positie hebben des te moeilijker zich als geaccepteerde medeburgers in te voegen; veranderingen zijn des te bedreigender voor degenen die achterop raken en de ruggensteun van vertrouwde omgeving verliezen.

De erosie van spontane solidariteit komt van twee kanten: Jan voelt zich tekortgedaan als blijkt dat de sociale zekerheid voor kleine zelfstandigen minimaal is, Piet neigt misschien vol zelfvertrouwen naar het neoliberale model dat “iedereen zijn eigen broek moet ophouden”. Wendy Brown, hoogleraar in Berkeley (Californië), heeft in een pas verschenen harde analyse de implicaties van de veranderingen in het economisch beleid voor het politiek bestel laten zien. Wanneer men solidariteit via sociale zekerheid en onderwijs niet langer als een publieke verantwoordelijkheid ziet en ordening overal vervangt door marktwerking, ver-

---

7 H. Rosa, *Beschleunigung - Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2005.

8 G. Weidenhaus, *Soziale Raumzeit*, Berlin: Suhrkamp 2015.

splintert de demos waarop een democratie berust. Politiek maakt plaats voor “governance” door toezichhouders op de vrije marktwerking (met vergaande bevoegdheden). Persoonlijke noden worden onvoldoende gelenigd, persoonlijke teleurstellingen kunnen zich alleen maar richten tegen een ondefinieerbare groep die “de dienst uitmaakt”. Dit tast, schrijft zij, het democratische burgerschap in zijn kern aan.⁹ Met de aantasting van de sociale rechtsstaat verliest ook democratische, op burgerschap gebaseerde politiek aan betekenis.

Nederland is hiervan niet het scherpste voorbeeld, maar ook hier manifesteren zich steeds duidelijker de veranderingen, dissonanties en gevoelens van vervreemding die ik net beschreef. Voor ons land is van belang dat ze in hoge mate de verhouding tot de buitenwereld raken; dat is ook verklaarbaar gezien de enorme impact van de buitenwereld op onze open economie en samenleving. In referenda blijken zorgen en ongenoegen zich te keren tegen precies die institutionele structuur – de Europese Unie – die mede door Nederland zo’n zestig jaar geleden in het leven was geroepen. Het toenmalige politieke leiderschap doorzag dat nationale staten ongeschikt werden om de publieke taken los van elkaar te vervullen. Op het moment echter dat publieke structuren als de Europese lijken tekort te schieten – in het bewaken van de dekking van de euro, de internationale veiligheid en de ordening van migratie – komt het fundamentele politieke vertrouwen in het gedrang. Een politieke orde en een rechtsorde moeten ook door emoties, de gevoelens van de burgers worden gedragen: regels alleen zijn daarvoor niet voldoende.

Maar juist op het niveau van de emoties zijn negatieve krachten werkzaam, die de publieke opinie tot een negatieve verhouding tot de boze buitenwereld brengen. Autoritaire regimes spelen daarop in; hun leiders worden zonder dat ze verkiezingen hoeven te vervalsen met grote meerderheden gekozen en herkozen. Het geweld van fanatieke, in feite criminele organisaties zoals Da’esh (de zogenaamde islamitische staat) wakker de angsten verder aan. De Franse onderzoeker Dominique Moïsi heeft laten zien hoe sterk de greep van emoties is op de internationale betrekkingen. Niet een cartografie van culturen of religies, maar de verspreiding van angsten en frustraties leidt tot gewelddadige conflicten. Dat zal zo voortgaan zolang politieke leiders en het internationale recht niet het vertrouwen herstellen dat zulke angsten en frustraties beteugelt. Hoop is de emotie die volkeren en mensen tot elkaar kan brengen, en hoop, zegt Moïsi, is vertrouwen hebben.¹⁰ Daarin speelt het recht een sleutelrol. Maar omgekeerd kan het recht geen vertrouwen geven als negatieve emoties de overhand krijgen. Alleen maar negatief of vol angst op anderen reageren, zonder een greintje zelfkritiek, maakt vreedzaam samenleven onmogelijk.

“Identiteit” is het referentiepunt geworden van vele angsten. De komst van vluchtelingen, ook al zijn de aantallen in ons land maar een fractie van de bevolking, roept angsten op voor verlies van eigenheid en veiligheid; integratie wordt opgevat als het als één pakket aanvaarden van een ander waardenpatroon, dat het westerse of het Nederlandse wordt genoemd.

Zonder twijfel moet het burgerschap in de Nederlandse samenleving en – als juridische verankering daarvan – het staatsburgerschap serieus worden genomen. Het betekent het binnentreden in een demos die de constitutionele kaders van een vrije, democratische rechtsstaat heeft aanvaard en wil verdedigen. Maar dat betekent toch niet dat er geen ruimte zou kunnen, of behoren te zijn voor de eigen inbreng van degene die dan toch immers óók alle rechten van een medeburger heeft?

Enkelvoudige identiteit is een gevaarlijke illusie, al helemaal wanneer men die wil opleggen of afdwingen. Wie eerlijk is voor zichzelf en anderen moet wel doorzien dat elke “identiteit” alleen maar een facet van iemands persoonlijkheid is, die deels overeenkomt met wat anderen eigen is, en deels niet. Mensen tot exemplaar van een groep reduceren, is een ontkenning van hun persoonlijkheid. Iemand kan tegelijk Zeeuw zijn (of zoals ik Brabander en geboren en getogen Amsterdammer), man of vrouw, protestant of katholiek, Nederlander en Europeaan zijn, en misschien ook nog door oude banden of een tweede nationaliteit verbonden met een ander land. Culturen groeien terwijl ze vervloeien.

Identiteiten zijn, zo bezien, geen beperkingen maar mogelijkheden om verbindingen aan te gaan. We kunnen op een dag als vandaag die verbindingen vieren zonder ze tegen anderen uit te spelen, bijvoorbeeld door vandaag of op Koningsdag, ons te tooien met een oranje strikje en het speldje van de fakkel van de vrijheid. Maar om identiteit op te vatten als mogelijkheid tot het aangaan van verbindingen hebben we wel elkaar nodig. Integratie van vluchtelingen begint niet met enkel eisen te stellen, maar ook met de boodschap dat er werk te doen is. De WRR wees daarop onlangs nog in een advies: hoe eerder de betrokken-

---

9 W. Brown, *Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution*, Brooklyn, New York: Zone Books 2015, p. 210.

10 D. Moïsi, *La géopolitique de l’émotion*, Paris: Flammarion 2008, p. 63.

heid bij scholing en arbeid begint, hoe beter het resultaat. ¹¹

Een zinvolle Nederlandse identiteit kan alleen maar tegelijk een Europese zijn, want Nederland is Europees en Europa is ook Nederlands; en Europa wordt door de Middellandse Zee verbonden met andere landen, zoals Syrië. Over die zee zijn Petrus en Paulus gekomen om het evangelie te verbreiden. We vervalsen de geschiedenis als we doen alsof het niet ook onze wereld is waar mensen in angst en doodsnood verkeren.

Bijna niemand in de Nederlandse politiek waagt zich nog eraan te spreken over een Europese identiteit waarmee de Nederlandse verbonden is. Is dat de angst dat de angsten voor de buitenwereld op hen zullen terugslaan? Eerder zullen zij zeggen dat Europa goed is om geld te verdienen, nuttig en nodig, maar niet van waarde. Maar met een koud hart kan niemand warme gevoelens opwekken. Terwijl wij toch – zeker ook hier in Vlissingen – weten hoezeer onze geschiedenis verbonden is met die van anderen. Vlissingen is een van de weinige Nederlandse steden met sinds de 17de eeuw een eigen Engelse naam, Flushing. In de Middeleeuwen en daarna tot de opkomst van het nationalisme in de 19de eeuw waren in Europa culturele, politieke, wetenschappelijke en economische uitwisselingen vanzelfsprekend en grenzen feitelijk poreus. Het prikkeldraad was nog niet uitgevonden (dat geschiedde in de tweede helft van de 19de eeuw), muren omgaven alleen de vestingen. Nee, één enkele taal sprak men ook toen niet: het geliefde argument van de Eurosceptici en Eurofoben. Maar het vermogen te vertalen was een karakteristiek van de Europese cultuur, zoals Umberto Eco heeft laten zien. ¹² Vertalen van teksten kan leiden tot verlies van betekeniswaarde, maar voegt er ook altijd iets aan toe: een andere manier om naar hetzelfde te kijken. Het vermogen verbindingen te leggen is misschien wel het meest waardevolle en kenmerkende van de gegroeide Europese identiteit.

Ik vermoed dat dit eigen is aan het Europese continent, meer dan aan welk continent dan ook. Want – neemt u even de wereldkaart in gedachten – die andere continenten hebben een grote landmassa omgeven door voor velen verre zeeën en oceanen. Maar Europa tot halverwege Rusland is anders. Europa heeft geen grote landmassa, maar wel een grillig kustverloop, niet enkel hier in onze delta, maar aan alle kanten, met allerlei wateren en zeeën die elkaar zozeer naderen dat havens bijna nergens ver weg zijn. Havens geven toegang tot de zeeën die sinds de Hanzetijd Europese steden met elkaar verbonden, en sinds de herontdekking van het astrolabium ¹³ met andere continenten. Dat heeft Vlissingen en Middelburg hun plaats in de Europese geschiedenis bezorgd, ten goede en ten kwade.

En als iemand mij vraagt wat er dan zo eigen is aan een Nederlandse identiteit, zal ik zeker niet zeggen dat dit iets is dat de “autochtonen” van nature bezitten en dat de anderen, de “allochtonen”, zich gaandeweg eigen moeten maken. Die tweedeling is slecht, omdat ze een verkeerd vertrekpunt is. De tweedeling die de terminologie van “autochtonen” en “allochtonen” suggereert (en versterkt) doet geen recht aan wat mensen eigen is. Staatsburgerschap komt aan mensen toe als ze aan de eisen voldoen en betekent dat we gezamenlijk – via verkiezingen van onze vertegenwoordigers – beslissen over de regels die ons binden en vrijheid geven. ¹⁴ Vrijheid kan alleen bestaan als ze echt gezamenlijke vrijheid is, democratisch gelegitimeerd, door de rechtsstaat gewaarborgd, en in staat stelt om verbindingen aan te gaan met anderen, ook als dat moeite kost.

Hiermee zijn zeker niet alle vragen beantwoord, maar hebben we wel mogelijk een zoekrichting gevonden die beantwoordt aan Van Randwijks oproep ons eigen verhaal te vertellen, onze eigen visie op het samenleven in vrijheid. Scherper dan anderen zag hij dat valse tegenstellingen tussen wat mensen eigen is, tot dood en verderf leiden. De Joden waren – en zijn helaas nog steeds – er het slachtoffer van dat mensen ze niet willen aanvaarden in hun veelzijdige identiteit. Elke religie – ook de joodse, de christelijke en de islamitische – heeft haar fundamentalistische metastasen die andere mensen niet respecteren als ze zich niet “bekeren”. Maar dit terzijde latend is het gelaat van het Europese Jodendom juist gekenmerkt door een openheid en veelzijdigheid die onverdraagzame mensen onrustig maakt: Gods volk zijn, zonder Hem exclusief op te eisen; tot het Joodse volk kunnen behoren, en toch volop Nederlander (of Fransman, of Duitser) zijn, dragerschap van Joodse cultuur met een levendig verlangen en talent om met anderen verbindingen te leggen. Wat antisemieten beangstigt, verrijkt elke open cultuur.

---

¹¹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Geen tijd verliezen: van opvang naar integratie van asielmigranten*, Policy brief 2016,

http://www.wrr.nl/fileadmin/en/publicaties/PDF-WRR-Policy_Briefs/WRR_Policy_Brief_WEB_-_Geen_tijd_verliezen_04.pdf.

¹² U. Eco, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europaea*, Rome/Bari: Laterza 1996.

¹³ Reinhard, a.w., p. 70. ¹⁴ Ernst Hirsch Ballin, *Citizens' Rights and the Right to Be a Citizen*, Leiden / Boston: Brill Nijhoff 2014.

¹⁴ Ernst Hirsch Ballin, *Citizens' Rights and the Right to Be a Citizen*, Leiden / Boston: Brill Nijhoff 2014.

Daaraan is diametraal tegengesteld hoe de Nazi's de wereld zagen. Hun op een enkelvoudige, raciale en völkische identiteit betrokken "Arische" superioriteitswaan kon een identiteit als de Joodse alleen maar haten.

Juist als christen doorzag Van Randwijk de betekenis en waarde van de Joodse presentie. Ik sluit graag af met deze woorden, die hij in februari 1942 schreef, toen het ergste nog moest komen, en clandestien verspreidde:

'Het is de systematische verpauperisering van de Joden, de onverbiddelijke en harteloze uitdrijving uit ons volk, de langzame, wetenschappelijk voorbereide en geruisloos uitgevoerde moord op onze medemensen. Dit is antisemitisme: geweld, onrecht en doodslag, erger: opstand en ongehoorzaamheid tegen de God van Israël, het trotse gebaar van het Germaanse heidendom dat met de Joden de God der Joden, dat is: de Vader van onze Heer Jezus Christus wil uitdrijven uit onze wereld. – Ons volk zwijgt en ziet toe ...'¹⁵ Dat was een zeldzaam indrukwekkende verwoording van gezamenlijkheid, over de confessionele scheidslijnen heen die in Nederland destijds nog zo dominant waren. Vrijheid vier je samen, zeggen we jaar in jaar uit op vijf mei elkaar haast gedachteloos na. Die gezamenlijkheid komt niet vanzelf, zeker niet in benarde tijden. Ze vereist inzet en aandacht. Al is de "hoop op een nieuwe en betere wereld" in deze jaren weer op de proef gesteld, toch blijft ze leven, geruggesteund door overtuigingen en recht.

Van Randwijk werd bij zijn overlijden een "weerbarstig mens" genoemd¹⁶, die zich niet liet ontmoedigen. Laten we elkaar tot steun zijn om dit voorbeeld te volgen, en de hoop levend houden zolang we kansen zien om een betere wereld aan onze kinderen en kleinkinderen na te laten.

---

¹⁵ De Jong, a.w., p. 815. ¹⁶ Mulder en Koedijk, a.w., p. 745.

¹⁶ Mulder en Koedijk, a.w., p. 745.